

บทปริทัศน์บทความเรื่อง การวิจัยและพัฒนาประชาคมพุทธมณฑล

โสภาส ปัญญา

ประเด็นและข้อถกเถียงหลักของงานวิจัย

เป้าหมายหลักของงานวิจัยเรื่องนี้ ในความคิดเห็นของผม ต้องการที่จะ “สร้างความรู้” ว่าจะใช้ “การวิจัย” ให้เกิดการขับเคลื่อนสังคมได้อย่างไร? ลำพัง คำถามนี้เพียงคำถามเดียวก็นับว่ายิ่งใหญ่มาอยู่แล้ว ในวงวิชาการเมืองไทย เพราะสถานการณ์ทางสังคมที่เผชิญปัญหาและวิกฤติอยู่ขณะนี้กำลังเรียกร้องให้ใช้ปัญญานำการพัฒนาที่ออกมาในเชิงวาทกรรมและแนวคิดที่หลากหลาย เช่น การพัฒนาประเทศให้เป็น สังคมที่อยู่บนฐานของความรู้ (Knowledge-based society) สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning society) สังคมที่เรียนรู้โดยการกระทำ (Action learning society) เป็นต้น แต่สิ่งใหม่ๆ เหล่านี้เป็นเพียงหลักการ และปรัชญาเท่านั้น ยังมิได้มีการถกเถียงกันโดยใช้งานวิจัยเป็นฐาน

ที่ว่าคำถามหลักนี้สำคัญยิ่งนักก็เพราะว่า หากไม่มีความพยายามที่จะตอบคำถามนี้แล้ว ชุดความรู้และความเข้าใจในวาทกรรมและแนวคิดที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนี้ จะไม่มีความหมาย และคุณค่าต่อสังคมไทยเท่าใดเลย หากไม่มาจาก การสร้างความรู้ที่ผ่านตัวตนของคนในสังคมไทย ให้ฝังจมเป็นเสมือนรากวัฒนธรรมอยู่ในรูปของความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้วใช้ แนวคิดดังกล่าว ก็จะเป็นเพียงความรู้ประเภท “บทสวด” (Litany) เป็นความรู้ในชั้นที่หยาบที่มองเห็น จับต้อง และจดจำได้ง่าย แต่หาได้มีคุณค่าในเชิงที่นำไปสู่ “พลัง” การขับเคลื่อนและปฏิบัติแก่ คนและสังคมไม่ ทั้งนี้เพราะ ชุดความรู้และวาทกรรมประเภทนี้นั้นมิได้ผ่าน การเรียนรู้ด้วยตนเอง เหมือนดังที่พระอาจารย์นักปฏิบัติธรรม หลวงพ่อชา สุภัทโท เคยเขียนไว้ว่า “ความรู้เกิดจากการกระทำ” ในความเห็นของผมก็คือ หากไม่ผ่านการกระทำ จะไม่เกิดความรู้ (ที่ลึกซึ้งและละเอียดอ่อน) นั่นเอง

ในทำนองเดียวกัน ขณะนี้ได้เกิดวาทกรรมการพัฒนาใหม่ๆ หลังยุคทันสมัยนิยม (Post modernism) เช่น การมีส่วนร่วม (Participation) ธรรมรัฐ (Good governance) และ ขบวนการภาคพลเมือง หรือประชาสังคม (Civil society) ซึ่งแน่นอน เป็นปรากฏการณ์ในด้านการสร้างสรรค์ใหม่ทางสังคม เป็นวิวัฒนาการทางการจัดการสังคมอย่างใดอย่างหนึ่งในเชิงสากลนั่นเอง แต่ไม่ได้หมายความว่า การสร้างสรรค์ใหม่ดังกล่าว สามารถนำมาใช้ในสังคมไทยได้เลยทันที จำเป็นที่จะต้อง ผ่านการนำมาสร้าง นำมาขัดเกลา เสริมแต่ง และนำมาถกเถียง ให้ตกผลึกเป็นตะกอนให้

เป็นฐานคิดและวัฒนธรรมของสังคมไทยสืบไป ก่อนที่จะผลักดันออกให้เป็นรูปนโยบาย

คุณค่าทางวิชาการที่ได้จากงานวิจัย

การที่มีนักวิชาการกลุ่มหนึ่งนำเอา วาทกรรมเรื่อง “ประชาสังคม” หรือ “ประชาคม” มาศึกษาวิจัยเสียก่อน ก่อนที่เรื่องนี้จะนำไปสู่การก่อรูปให้เป็นนโยบายต่อไป เป็นสิ่งที่เหมาะสมอย่างยิ่ง โดยเฉพาะ “การวิจัยที่ผ่านการกระทำ” คือ ทั้งกลุ่มต่างๆในชุมชน กลุ่มนักวิจัย ต่างถูกออกแบบ ให้เป็น “เครื่องมือวิจัย” หนึ่งหนึ่ง คือ หน่วยทางสังคมที่ต้องมีการเรียนรู้ร่วมกันไปกับชุมชนตั้งแต่ต้นจนจบ คือเป็นการร่วมสร้าง “วาทกรรม” หรือชุดความรู้กับการปฏิบัติด้านการขับเคลื่อนชุมชนหรืออาจกล่าวได้ว่า กลุ่มนักวิจัยกลายเป็นเครื่องมือการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงสังคม นั่นเอง มิได้แยกตัวออกเป็น ส่วนของ “ผู้เชี่ยวชาญ” นักบริหารและช่างเทคนิคการพัฒนา และผู้ที่กุมอำนาจการรู้ ว่าสังคม ชุมชน จะพัฒนาและขับเคลื่อนไปอย่างไร? ตามการพัฒนาแนวจารีต กระแสหลักที่ดำเนินมากกว่า 50 ปีที่ผ่านมา งานวิจัยเรื่องนี้จึงนับได้ว่าเป็นความพยายามที่จะทုံสร้างเส้นทางเลือกใหม่ที่มีผู้ร่วมทางยังเป็นคนกลุ่มน้อยอยู่ แต่เป็นเส้นทางที่อยู่บนฐานคิดหลังยุควิทยาศาสตร์กระแสหลัก (Post-normal science) หรือหลังยุคสมัยใหม่นิยม¹ (Post-modern science) โดยเฉพาะแนวคิดทฤษฎีกระบวนการระบบ² (Systems thinking) และกลุ่มนักวิทยาศาสตร์สายควันตัมฟิสิกส์ ที่ในที่สุดค้นพบว่า ความรู้เป็นกระบวนการสร้างและปรุงแต่ง ไม่สามารถที่จะแยก “ความรู้” จากผลการวิจัย กับนักวิจัยออกจากกันได้ คือหากนักวิจัยมีวิธีคิดที่ผิด การเข้าใจโลกเข้าใจชุมชนและนโยบายในทางปฏิบัติย่อมจะผิดไปด้วย ดังคำกล่าวนักควันตัมฟิสิกส์คนสำคัญคนหนึ่ง คือ Warner Heisenberg ที่กล่าวไว้ว่า “What we see is not nature itself, but nature exposed to methods of inquiry.”³

คุณค่าในการสร้างสมมุติฐานและคำถามชุดใหม่ ๆ

ในศตวรรษใหม่ ที่ 21 ที่ได้ “ผ่านยุคทันสมัยนิยม” (Post modernity) มาแล้ว คุณภาพของงานวิจัย มิใช่จำกัดอยู่เฉพาะ การได้คำตอบเท่านั้น ผลของงานวิจัยที่ ได้คำถามชุดใหม่ ๆ

¹ โปรดดูเป็นตัวอย่าง เช่น Bohm, David. 1999. “Postmodern Science and a Postmodern World” reprinted in Carolyn Merchant (ed.) *Ecology: Key Concepts in Critical Theory*. New York: Humanity Books, pp. 342-350.

² โปรดดูเป็นตัวอย่าง เช่น Capra, Fritjof. 1999. “Systems Theory and the New Paradigm” reprinted in Carolyn Merchant (ed.) *Ecology: Key Concepts in Critical Theory*. New York: Humanity Books, pp. 334-341.

³ ยกคำพูดมาใน Capra, Fritjof. 1997. *The Web of Life: A New Synthesis of Mind and Matter*. New York: Flamango, pp 45.

ได้สมมุติฐานสำคัญๆ ข้อใหม่ๆ ก็ถือว่าเป็นคุณอนันต์ของงานวิจัย หรือกล่าวโดยย่อได้ว่า การค้นหาคำถาม สำคัญกว่าคำตอบ

หากพิจารณาบนฐานคิดนี้แล้ว งานวิจัยเรื่องนี้ ยังเป็นการวิจัยที่มุ่งที่จะให้ “คำตอบ” มากกว่าการตั้งคำถามพื้นฐานที่สร้างความรู้ความเข้าใจ ผมอ่านแล้วเกิดความรู้สึกว่า การสร้างขบวนการทางประชาสังคม “ทำได้แล้ว” ณ ท้องที่ศาลายา อันเป็นชุมชนชนานเมืองของกรุงเทพฯ ผมไม่สามารถตั้งคำถามที่ยกระดับการสร้างความรู้เรื่องประชาสังคมได้อีก เพราะผู้วิจัยได้แสดงรายละเอียดขั้นตอนมาอย่างสมบูรณ์ ในมุมมองของนักวิจัย ซึ่งเป็นมุมมองจากคนภายนอก อีกทั้งผู้วิจัยเอง คือเนาวรัตน์ พลายน้อยเอง ก็ได้มีความพยายามที่จะ “ตั้งคำถามใหม่” แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่ผมมีอยู่ในใจ ตลอดเวลาที่อ่านงานเรื่องนี้ก็คือ “เรารู้ได้อย่างไรว่าเรารู้ถูกต้องเหมาะสม” หรือ “How do we know that we know?” กล่าวคือ เราจะรู้ได้อย่างแน่ใจได้อย่างไร สิ่งที่คณะผู้วิจัยได้นำเสนอขึ้นมานั้นว่า “ใช่เลย” และอย่างมีความเชื่อมั่นตามสถานะ

ดังนั้น งานวิจัยเรื่องนี้ จึงถือว่าเป็นเพียงการบันทึกกระบวนการ (Documentation) การศึกษาวิจัยของกรณีศึกษา (ที่ดีมาก ๆ) กรณีหนึ่งเท่านั้น และสมควรที่จะได้มีการวิจัยในแนวนี้หลายกรณีศึกษา เพื่อสร้างความหลากหลายและหาประโยชน์จากการศึกษาเปรียบเทียบ แม้ผู้วิจัยคือ เนาวรัตน์ พลายน้อย จะได้นำเสนอ องค์ประกอบ กระบวนการ และกิจกรรมตามขั้นตอนอย่างละเอียด ก็ตาม คุณค่าความหนักแน่นเชื่อมั่นคงจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อได้มีการศึกษาเปรียบเทียบหรือมีการศึกษาอย่างต่อเนื่องออกไปอีก จึงยังไม่อาจจะยอมรับได้เต็มที่ว่าผลที่ได้จากงานวิจัยที่อำเภอกุฑมณฑลนี้ ณ ปัจจุบันนี้ จะสามารถเป็นชุดความรู้เรื่องการก่อเกิดและการสร้างขบวนการขับเคลื่อนภาคประชาสังคม ที่มีความแน่ชัดพอที่จะนำไปใช้สรุปเป็นชุดความรู้และประยุกต์ใช้ที่อื่นได้ จนกว่าจะได้ทดสอบและพิจารณาปรับปรุงเนื้อหาและประเด็นสำคัญ 2 ประการ ดังนี้

1. ควรมีบทที่นำเสนอ บริบททางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม (context) ของ “ชุมชนศาลายา” หรือ พุทธมณฑล เพื่อให้เป็นกรอบการมองเห็นเงื่อนไขต่างๆ ณ ปัจจุบัน ที่จะเอื้อหรือไม่เอื้อ ต่อการเป็น “ประชาสังคม” จึงรู้สึกเสียดายว่า กิจกรรมและกระบวนการดำเนินการโครงการ เกิดขึ้นจากการคิดค้นมาเป็นอย่างดี ด้อยคุณค่าทางความหมายความเป็นจริง มีความเป็นไปได้ มีความถูกต้องเหมาะสมแล้ว เป็นต้น
2. ในทุกขั้นตอนของกระบวนการ ควรอย่างยิ่งที่จะต้องนำเสนอฐานคิดที่มา และเหตุผลที่แฝงอยู่ เช่น ในขั้นเตรียมการ (ข้อ 5 หน้า 8) ได้กล่าวไว้ว่า “การวิเคราะห์เสาะหา ‘ผู้เอารัฐะกับชุมชน’ ที่มีอยู่ในด้านต่างๆ...” ควรมีที่มา เหตุผลบอกถึงฐานคิดของเรื่องนี้ ว่าทำไมจึงต้องมี และ ทำไมต้องเป็นลำดับ ที่ 5 เป็น ลำดับอื่นๆ ได้หรือไม่? หรือในขั้นดำเนินการ ก็เช่นเดียวกัน เช่น “การพัฒนานักวิชาการรุ่นใหม่” Young

scholars” นั้น นอกจากจะสร้าง “คน” รุ่นใหม่แล้ว เป็นเงื่อนไขปัจจัยในเชิงกรอบแนวคิดนามธรรม ต่อขบวนการประชาสังคมอย่างไร? เหล่านี้เป็นต้น

3. ควรที่จะเพิ่มส่วนที่สะท้อนสิ่งที่ได้มาจาก กลุ่มประชาคม ให้มากเท่าที่จะมากได้ เพื่อให้เห็นมุมมองของผู้มีส่วนได้เสีย ทำให้เห็นสิ่งที่เรียกว่า การเรียนรู้ และการขับเคลื่อนของชุมชน อย่างเป็นรูปธรรม สมกับสิ่งที่เริ่มต้นไว้ว่า ทั้งผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัยต่างก็มีโอกาสได้เรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน ทั้งนี้เพื่อตอบประเด็นที่ว่า “เรารู้ได้อย่างไรว่าเรารู้” ที่กล่าวมาข้างต้น การนำเสนอมุมมองจากด้านในออกมา (Emic views) จะเสริมคุณค่าของความเชื่อมั่นของผลการวิจัยในตัวของมันเอง ผมเชื่อเช่นนั้น

สรุป

งานวิจัยเรื่องนี้ ได้พัฒนามาจากฐานคิดที่นำเชื่อถือและนำเสนอสรรเสริญ ที่จะเปิดพื้นที่ความรู้ในเรื่องการที่จะสร้างการวิจัยที่สามารถขับเคลื่อนชุมชน ได้แสดงให้เห็นความพยายามที่แหวกจารีตการวิจัย เห็นภาพของนักวิจัยเป็นเครื่องมือการวิจัยไปเป็นกระบวนการเดียวกัน โดยมีได้แยก ผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัยออกจากกัน หรือแยก งานวิจัยออกจากการขับเคลื่อนหรือการ “พัฒนา” สังคม

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยยังมีข้อจำกัดที่ไม่สร้างบริบท ให้เห็นชัดเจน ถึงพลวัตของพื้นที่ศึกษาและความเคลื่อนไหวในบริบทสังคมไทย ที่ผลกระทบต่อพื้นที่ศึกษา ทำให้ไม่สามารถจับเงื่อนไขปัจจัยที่เอื้อและไม่เอื้อต่อประเด็นปัญหาความเคลื่อนไหวได้ครบถ้วน และมีเหตุผลหนักแน่นเพียงพอที่จะเชื่อได้ว่า ผลวิจัย หรือ การขับเคลื่อนที่ออกมา จะนำไปประยุกต์ใช้ที่อื่นได้หรือไม่อย่างไร จนกว่าจะดำเนินการศึกษาต่อไปในระยะยาว และมีการศึกษาเปรียบเทียบกับกรณีศึกษาอื่น ๆ ให้มากขึ้น สมควรที่ผู้วิจัยจะได้อภิปรายในเรื่องนี้ และหากมีการนำเสนอมุมมองจากภายในชุมชนให้มากขึ้นกว่านี้ อาจเสริมความเชื่อมั่นได้มากกว่าที่เป็นอยู่

กระนั้นก็ดี งานวิจัยเรื่องนี้ ถือเป็นขั้นการบันทึกกระบวนการ (Process documentation) ของกรณีศึกษาที่ดี กรณีหนึ่ง มีความท้าทายที่จะนำเสนอสิ่งใหม่ ๆ และมีคุณค่าต่อการสร้างความรู้ให้กับสังคมไทยในโลกใหม่ ต่อไป สมควรได้รับการสนับสนุน

เอกสารอ้างอิง

- Bohm, David. (1999). "Postmodern Science and a Postmodern World" reprinted in Carolyn Merchant (ed.) **Ecology: Key Concepts in Critical Theory**. New York: Humanity Books, pp. 342-350.
- Capra, Fritjof. (1999). "Systems Theory and the New Paradigm" reprinted in Carolyn Merchant (ed.) **Ecology: Key Concepts in Critical Theory**. New York: Humanity Books, pp. 334-341.
- _____. (1997). **The Web of Life: A New Synthesis of Mind and Matter**. New York: Flamengo.